

גבולות היחידה: פרק י' פסוקים כא - כט

נושא היחידה: מכת חושך

כתבה: יעל דאר

הסבר כללי:

לפנינו המכה התשיעית מתוך עשר המכות. זו המכה החותמת את קבוצת בא"ח – המורה על כוחו הגדול של ה' ושליטתו באיתני הטבע. לאחריה נעשה סיכום של קבוצה זו. במכת החושך ישנה פגיעה חמורה בשמש. אפשר לציין את כוחה ומשמעותה של השמש ואת הבהלה והמבוכה המתרחשים כאשר השמש מתכסה או שאורה נעדר לחלוטין וכך משתנים סדרי בראשית והמצרים למדים על כוחו של ה'. כמה מטרות לשיעור זה:

ערך: ה' הוא מלך העולם היחיד! מכת החושך נותנת מכה ניצחת לאלוהי מצרים – אל השמש שהוא האל הראשי של מצרים.

ה' אוהב את עמו ישראל – בשעה שלמצרים יש חושך כבד לבני ישראל היה אור במושבותם. ה' מבטיח ומקיים – לפי רש"י, בני ישראל יכלו לראות בזמן מכת החושך היכן נמצאים כלי כסף, כלי זהב ושמלות אצל המצרים. זאת כהכנה לשאילת הכלים לפני היציאה ממצרים. ה' הבטיח לאברהם 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול' – הנה, הבטחה זו עומדת להתגשם.

ידע: מהות החושך, מספר ימי החושך – מאיפה נלמדו? פרטי המכה.

מיומנות: שחזור שיחה בין אנשים. (פרעה ומשה) דיוק בזיהוי הדבור הישיר, הציטוט. זיהוי שלבים בתגובת פרעה.

פתיחה:

היום נלמד על מכת החושך.

מהו חושך? נשאל את התלמידים ונצפה לתגובותיהם. לחושך יש השפעה ישירה על חוש הראיה, על היכולת לישון, וגם השפעה רגשית על האדם. (ילדים רבים מפחדים בחושך).

נגדיר: החושך הוא העדר אור. זו הגדרה מדעית (ויקיפדיה). בדרך כלל נהוג לומר שאין זו בריאה בפני עצמה, אלא העדר של בריאה אחרת: האור. במכת החושך היתה גם בריאה מיוחדת בחושך: הוא היה עבה מהרגיל עד שניתן היה למשו. ¹

עיון בפסוקים:

קעת נקרא שוב את הפסוקים, ונבנה תעודת זהות למכה. (התשובות באדום. התשובות נאספות במהלך השיעור והנקודות הייחודיות שנעמוד עליהן אחר כך).

אזהרה: אין.

¹סקירה קצרה על דברי הפרשנים לעניין זה נמצאת בהרחבה והפניה למקורות נוספים בסוף מהלך ההוראה.

האם מוזכרת הפליה? ולכל בני ישראל היה אור במושבותם. (פס' כג)

המטרה: אינה מוזכרת, מכיוון שאין אזהרה.

מי מבצע את המכה? משה.

במי פגעה המכה? בכל ארץ מצרים.

תוצאות המכה: "לא-ראו איש את-אחיו ולא-קמו איש מתחתיו שלשת ימים"

תגובת פרעה: שלב א – פרעה מביע נכונות לשחרר את ישראל בתנאים מגבילים (השארת הצאן

והבקר), ושלב ב – ה' מחזק את לב פרעה (פסוק כז) ופרעה מאיים על משה במוות (פסוק כח)

כעת נעבור לדבר על כמה נקודות ייחודיות למכת חושך:

- מכת החושך – מלחמה ומכה ניצחת לאל השמש – רע.
- "וימש חושך" – מה פירוש המילה 'וימש'? לפי המפרשים המופיעים בהרחבה ליחידה, ניתן להבין שהחושך הזה היה חושך כבד עד כדי כך שניתן למישוש. כלומר: וימש – משורש מ.ש.ש. (רש"י פירוש שני, רמב"ן, ראב"ע הארוך)
- פירוש אחר הוא 'וימש' – מוסיף (חושך) על אמש. ויאמש. אמש = אתמול בלילה, עד לפנות בוקר. החושך במצרים נוסף על החושך הרגיל של הלילה, ונמשך גם בשעות היום. (רש"י פירוש ראשון).
- לבני ישראל היה אור במושבותם: לא נאמר שהיה אור בארץ גושן (כמו במכת ברד, למשל) אלא שבמקום שהיה ישראלי – היה לו אור, ואף אם היה צמוד למצרי. (חזקוני, פס' כג). יש להדגיש את אהבת ה' לעמו, שלא יסבלו כשם שסבלו המצרים במכה זו.
- כמה זמן היתה מכת החושך? (נבקש תשובות התלמידים המבוססות על עיון בפסוקים) לפי הכתוב: שלושה ימים. רש"י: פעמיים כתוב הביטוי "שלושת ימים" (פסוקים כב, כג). זה מלמד שהיו פעמיים 'שלושת ימים'. וכך כתב: "ויהי חושך אפלה שלושת ימים: חושך של אופל, שלא ראו איש את אחיו אותן שלושת ימים. ועוד שלושת ימים אחרים חושך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו". נלמד את הקטע הזה בדברי רש"י ונסכם: לפי זה מכת החושך אורכה שישה ימים.²
- סיבות למכת החושך: זו הפעם השנייה³ שפרשני ימי הביניים מתייחסים לשאלה זו. יש לזה התייחסות בחז"ל ולא הבאנו את הדברים פה. אבל כאן יש התייחסות נרחבת ברש"י, המביא שתי סיבות למכת החושך. נביא כאן את דברי רש"י:

² חזקוני, פסוק כב – כג, מתייחס לדברי רש"י ומוסיף שאלה, שגם תלמידינו יכולים לשאול: למדנו כבר במכת הדם, שאורכן של המכות שבעה ימים (רביע החודש). ואם כן – חסר כאן יום אחד למכת החושך? ומפרש חזקוני ואומר, בשם ר' לוי: יום שביעי ממכת החושך היכן היה? ומתרץ שגנזו הקב"ה למצרים שהיו על הים כדכתיב: "ויהי הענן והחושך" (פרק יד', פסוק כ). כלומר, היום השביעי של החושך היה בים סוף, כאשר הענן עבר אל מאחורי בני ישראל וגרם לחושך למצרים.

³ הפעם הראשונה – במכת דם. רש"י, פרק ז' פסוק יז: "... ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם". וכן למדנו סיבות נוספות לכך.

ולמה הביא עליהם חשך ?

שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הן לוקין כמונו .

ועוד שחיפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום אומר לו אני ראיתיו בביתך ובמקום פלוני הוא:

יש לשקול אם להביא את שתי הסיבות. נראה לדעתנו ללמד רק את הסיבה השניה. סיבה זו מראה שה' מתכנן הכל, הוא מקיים את ההבטחה לאברהם בברית בין הבתרים – שבני ישראל יצאו ברכוש גדול, ובכלל – היא סיבה חיובית. אין עניין מיוחד להראות את רשעותם של חלק מבני ישראל (ולדעת רש"י ב'חמושים' (יג, יח) יצאו רק חמישית מהעם, ולפיכך ארבע חמישיות (!) מתו במכת החושך)

- תגובת פרעה: שלושה שלבים: נציין על הלוח את המילים – שלב א / שלב ב' וכו' ונבקש מהילדים לאתר את מה שקרה בכל שלב.

שלב א: פרעה קורא למשה, מאפשר יציאה בתנאים מגבילים: שלא ייקחו את הצאן. נוכל לשאול את הילדים: מדוע? נעודד אותם להיזכר בכך שבני ישראל הם אנשי מקנה, וזו פרנסתם. פרעה רוצה לדאוג לכך שיחזרו, או לחילופין – הוא יישאר עם עושר גדול. שלב ב: ה' מחזק את לב פרעה.

שלב ג: פרעה מאיים על משה ואומר לו: "לָךְ מַעְלֵי הַשָּׁמַר לָךְ אֶל-תַּסֵּף רְאוֹת פְּנֵי פִי בַיּוֹם וְרֵאתְךָ פְּנֵי תַמּוֹת".

הצעות להמחשה:

- הולכת ילדים בעיניים קשורות. אפשר לתת לו לדלג על מכשולים קלים. ללכת רק לפי הנחיות בן זוג מלווה. אחר כך לדבר על הרגשות. הקשיים בכך. לשאול: כמה זמן אפשר להיות כך? וכד'.
- הצגת השיחה בין משה לפרעה (פסוקים כד – כט). יש להכין לכך שני ילדים, ולבקש לאלתר המשך השיחה בכיוון זה. בהצגה המאולתרת יתבקשו הילדים לדבר גם על הסיבות להגבלות של פרעה והסיבות לסירוב של משה. לחילופין: יכתבו את השיחה הזו בצורת דו שיח במחברת.⁴

⁴ מיומנות זו של כתיבת שיחה מתוך הפסוקים עשינו כבר במכת הערוב. זו הזדמנות טובה לחזור עליה.

מסרים והפנמה:

- מטרת שלוש המכות האחרונות, כפי שהובאה בפתיחה לברד: "בְּעִבּוֹר הַרְאֲתָךְ אֶת-פְּחִי וּלְמַעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל-הָאָרֶץ" וכן בסיום המכה: "לְמַעַן תִּדְעַ כִּי לֵה' הָאָרֶץ". – מכת החושך הובאה ללא אזהרה, ומטרותיה הן אלה של השלישייה האחרונה. שליטת ה' בעולם, בכל איתני הטבע, כוחו הגדול ובלעדיותו מול אלים אחרים.
- ה' מבטיח ומקיים: אחת הסיבות למכת החושך היא הכנה לשאלת הבגדים והכלים – כפי שהובטח לאברהם בברית בין הבתרים: 'ואחרי כן יצאו ברכוש גדול'.

מבט שלם:

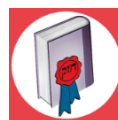

מכה זו סוגרת את שלישיית בא"ח ולכן ניתן טבלת סיכום לשלוש המכות האלה:

מטרה	תגובת פרעה	אפליה? כן / לא	במי פגעה? מקנה עשב השדה והעצים	מבצע משה	אזהרה כן / לא	המכה
"בעבור הראתך את-פחיי ולמען ספר שמי בכל-הארץ" "למען תדע כי לה' הארץ".	"וַיֹּסֶף לְחַטֵּא וַיִּכְבֵּד לְבוֹ"	כן	מקנה עשב השדה והעצים	משה	כן	פרק ט' יג - לה
"למען שתי אתתי אלה בקרב ו למען תספר באזני בנך ובן-בנך את אשר התעללתי במצרים ואת-אתתי אשר-שמתי בהם וידעתם כי-אני ה' "	"וַיִּחַזַּק ה' אֶת-לֵב פְּרֹעֵה"	לא מפורש	הצמחיה שנשארה מהברד	משה	כן	פרק י', א - כ
לא כתוב	"וַיִּחַזַּק ה' אֶת-לֵב פְּרֹעֵה"	כן	בבני האדם	משה	לא	פרק י', כא - כט

כדאי בסוף/ תחילת כל מכה לכתוב על הלוח: דצ"כ עד"ש באח"ב ולהדגיש בצבע / בעיגול את מה שכבר למדנו. כך ניתן לראות היכן אנחנו נמצאים.

עוד במבט השלם: אנו נמצאים לפני המכה האחרונה. אך היא לא תבוא באופן מיידי. בפרק יא' נלמד על הכנות ליציאה ועל האזהרה למכת בכורות. לאחר מכן הכנות לחג הפסח ולקרבת הפסח. רק בהמשך פרק יב' נקרא על הביצוע של מכת בכורות. בכך מתאפשר המבנה של דצ"כ, עד"ש, בא"ח. כמבנה של שלוש כפול שלוש. מכת הבכורות אמנם שייכת לשלישייה האחרונה מבחינת מטרותיה ועוצמתה, אך שונה במבנה שלה.

סיכום:

סיימנו ללמוד על תשע מתוך עשר מכות מצרים. זה הזמן לתת הערכה חלופית. בנספח מצורפים קבצים להערכה חלופית.

הדרישה מהילדים – להכין מצגת על מכה אחת. כל קבוצת ילדים תכין ביחד לפי ההוראות. בהוראות יפורטו הדרישות מכל שקופית, וכן לימוד הכנת מצגת. הפעילות מיועדת לילדי כיתה ג', ולא להוריהם (שיכולים לעזור, אך לא לעשות במקומם). לימוד מצגת צריך להיעשות בכיתה ויש להקדיש לכך שיעור מוקרן עם הדגמות, כפי שיש בדף המצורף. חשוב שיהיו מצגות על כל מכה ומכה, ולכן לא כדאי לתת לילדים לבחור, אלא להגריל או לחלק מראש. בסיום כדאי לעשות שיעור ובו יוצגו המצגות (אחרי המשוב של המורה, והתיקונים – אם צריך). בהערכה זו ניתן גם לקבוצה חזקה של ילדים להכין על מכת בכורות, על אף שלא נלמדה. להם נוכל להקדיש שעה פרטנית ללימוד המכה. הסיבה לכך היא שכשנגיע למכת בכורות נהיה עסוקים בענייני הפסח, ולא נקדיש זמן עוד לסיכום המכות.

קבצים מצורפים: קובץ הוראות להכנת מצגת על המכות
קובץ משוב של המורה

הרחבה והפניות למקורות נוספים:

מהו חושך?

ההגדרה המדעית מדברת גם על העדר אור, ומדייקת להיעדר מחזיר אור. ספורנו, פרק י' פסוק כא: "חושך הלילה הוא אור מוכן לקבל האור, והוא חושך בהיעדר האור בלבד. אמנם זה החושך (כאן, במכת החושך) יהיה אור בלתי מוכן לקבל האור לרוב (בגלל רוב) עביו, ולא יפול עליו העדר האור בהיות בלתי מוכן אליו. ולפיכך לא ראו איש את אחיו, כי לא הספיק לזה אור נר ואבוקה." - החושך במכת החושך היה עבה כל כך שלא ניתן היה לגלי אור של נר או אבוקה לעבור בו ולהאיר. (לפי זה, החושך במצרים היה שונה מחושך רגיל שהוא רק העדר אור. כאן יש בריאה חדשה הניתנת למישוש)

רמב"ן, פרק י' פסוק כג: "כי לא היה החושך הזה אפיסת אור השמש שבא משם והיה כמו לילה, אבל (אלא) היה חושך אפלה, כלומר אד עב מאוד (ענן כבד) שירד מן השמים, כי על כן אמר 'נטה את ירך על השמים', להוריד משם חשכה גדולה נופלת עליהם, והיתה מכבה כל נר כאשר בכל החפירות העמוקות ובל מקומות החושך העצום לא יתקיים הנר. (נר לא יכול לבעור שם מחוסר חמצן בחפירות העמוקות)... ואלמלא כן (ואם לא היה כך, שזו בריאה חדשה של חושך עבה) היו משתמשים בנרות. וזהו שאמר הכתוב (תהלים קה, כח) "שלח חושך ויחשיך". כי היה שילוח החושך, לא (רק) אפיסות אור היום בלבד. וייתכן שהיה אד עב מאוד מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (במדרש המספר שהיה ניתן למשש את החושך), כאשר הוא בים אוקיינוס בעדות של ראב"ע.

הרמב"ן מתייחס בסוף דבריו לדברי אבן עזרא לפסוק כב (הפירוש הארוך): "והנה בים אוקיינוס יבוא

חושך עב, שלא יוכל אדם להפריש בין יום ובין לילה (אדם לא יכול להבדיל בין היום ללילה מרוב חושך), ויעמוד זה לפעמים חמישה ימים. ואני הייתי שם פעמים רבות. ראב"ע אומר שהוא היה בשיט באוניה פעמים רבות, ונוכח לדעת שבמעמקי האוקיינוס לא מגיע אור השמש ולכן חשוך שם מאוד. בפסוק כא מפרש ראב"ע ממש כדעת הרמב"ן: "הטעם שימששו בידם החושך, שכל כך יהיה עב, כי האור של אש לא ידלק. ולא הנר.

לסיכום:

לדעת כל המפרשים שהבאנו החושך הוא העדר, אבל בחושך מצרים היה עב כבד שנוסף, וזה לא העדר אלא דבר נוסף. אבן עזרא מתייחס גם למצב בו קרני האור לא יכולים לעבור בגלל צפיפות העצם (המים, במקרה שלו).